

Retrovisor

Recuperació, catalogació i digitalització de la documentació
de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

Recuperació, catalogació i digitalització de la documentació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

J. Fernando TINOCO DÍAZ

Pablo JIMÉNEZ FERNÁNDEZ

Carmen LOSADA FERNÁNDEZ

Unidad de Documentación y Gestión de Publicaciones, Institución Milà i Fontanals, Consejo Superior de Investigaciones Científicas

documentacion@imf.csic.es

Article enviat el desembre 2017; revisat el febrer de 2018

Resum: Aquest article pretén exposar el procés de recuperació, catalogació i digitalització de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, creat el 1915 pel catedràtic de la Universitat de Barcelona Tomàs Carreras i Artau (1879-1954), que es conserva a la Institución Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. La documentació inclou diversos materials de caràcter etnogràfic, en què destaca una àmplia secció de documents gràfics i la sèrie d'enquestes socials desenvolupada gràcies a la contribució dels col·laboradors de l'Arxiu.

Paraules clau: Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, fotografies, enquestes socials, etnografia, antropologia, Catalunya, segles XIX-XX.

Recuperación, catalogación y digitalitzación de la documentación del Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

Resumen: Este artículo pretende exponer el proceso de recuperación, catalogación y digitalización del Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, creado en 1915 por el catedrático de la Universitat de Barcelona Tomàs Carreras i Artau (1879-1954), que se conserva en la Institución Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. La documentación incluye material diferente de carácter etnográfico, en el que destaca una amplia sección de documentos gráficos y la serie de encuestas sociales desarrollada gracias a la contribución de los colaboradores del Arxiu.

Palabras clave: Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, fotografías, encuestas sociales, etnografía, antropología, Cataluña, siglos XIX-XX.

Retrieval, cataloguing and digitisation of the documentation of the Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

Abstract: This article sets out to expound the retrieval, cataloguing and digitisation process of the Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, created in 1915 by the professor of the Universitat de Barcelona Tomàs Carreras i Artau (1879-1954), and which is stored at the Institución Milà i Fontanals of the Consejo Superior de Investigaciones Científicas. The documentation covers diverse ethnographic material, with pride of place going to a broad section of graphic documents and the series of social surveys developed thanks to the contributions of the Arxiu's collaborators.

Key words: Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, photographs, social surveys, ethnography, anthropology, Catalonia, 18th-19th Centuries.

Introducció

La Institución Milà i Fontanals (IMF) del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) es va crear l'any 1968 amb l'objectiu d'agrupar en un sol institut els diferents centres del CSIC a Barcelona dedicats a la recerca en Humanitats.¹ Actualment, aquest centre conserva diversos fons documentals de gran riquesa, entre els quals cal esmentar la col·lecció de postals del geògraf i pedagog Pau Vila (1881-1980), el Fondo Anselmo González del Valle, el Fondo de Música Tradicional,² així com el conjunt de Fuentes de Medievalismo Hispánico.³

En el camp de l'etnografia i l'estudi de la cultura popular, cal destacar el Fondo Tomàs Carreras i Artau (FTCA), que conté la documentació generada durant la seva tasca investigadora com a catedràtic d'ètica de la Universitat de Barcelona (1912-1949) i membre del CSIC (1945-1954).⁴ Aquest fons es divideix en:

- Càtedra d'Ètica: inclou la documentació universitària i l'Arxiu de Psicologia i Ètica Hispanes (1912-1954).⁵
- Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (AEFC, 1915-1968). La documentació que s'hi conserva s'estructura en tres grans subdivisions. La primera, «Qüestionaris socials», comprèn la sèrie «Qüestionaris de l'AEFC», i la sèrie «Encuesta del Ateneo de Madrid (1901)». La segona subdivisió, «Recuperació i descripció de material gràfic», s'organitza en les sèries següents: fotografies, postals, retalls de premsa, goigs, literatura de cordill i estampes, caricatures i elements d'imatgeria popular. Finalment, hi ha una tercera subdivisió de «Fitxers de registre».

EL CONJUNT DE LA DOCUMENTACIÓ CONSERVADA AL FONSTOMÀS CARRERAS I ARTAU OFEREIX UNA GRAN QUANTITAT DE MATERIAL PER A INVESTIGADORS EN SOCIOLOGIA, PSICOLOGIA SOCIAL, ANTROPOLOGIA I ÈTICA, AIXÍ COM PER A LES PERSONES INTERESSADES A ESTUDIAR EL DESENVOLUPAMENT DE LA VIDA INTEL·LECTUAL I CULTURAL CATALANA DE PRINCIPI DEL SEGLE XX.

- Epistolari: engloba la documentació epistolar de caràcter professional i personal generada al voltant de la figura de Tomàs Carreras entre els anys 1905 i 1954.
- Biblioteca: conté uns mil documents bibliogràfics de temàtica diversa (etnologia, medicina, ètica, psicologia, etc.) de finals del segle XIX i principi del segle XX, publicats en alemany, castellà, català, etc.

A continuació, descriurem el procés de recuperació, catalogació i digitalització que s'ha dut a terme de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (AEFC).

1. L'arxiu d'etnografia i folklore de Catalunya

Entre les diverses iniciatives dutes a terme per Tomàs Carreras i Artau (1879-1954) en el període d'activitat com a catedràtic, destaca la creació de l'Arxiu de Psicologia i

1. Vegeu: Lluís Calvo i Calvo (ed.), *El CSIC en Cataluña (1942-2012): siete décadas de investigación científica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.

2. Aquest fons té com a objectiu la difusió d'un patrimoni documental de més de 20.000 melodies recollides a tot Espanya durant les anomenades «misiones folklóricas» (1944-1960); <<http://musicatradicional.eu/es/home>> [Consulta: 11/11/2017].

3. <<http://simurg.bibliotecas.csic.es/viewer/browse/bibliotecas.imf.fmh/-/1/-/-/>> [Consulta: 11/11/2017].

4. <<http://www.imf.csic.es/index.php/servicios/unidad-de-documentacion/fondo-tomas-carreras-i-artau>> [Consulta: 11/11/2017].

5. J. Fernando Tinoco Díaz, Pablo Jiménez Fernández, Carmen Losada Fernández, «La Càtedra de Ètica del Fondo Tomàs Carreras y Artau (1879-1954) [en línia]», *Enredadera*, n.º. 30 (dic. 2017), p. 59-62, <http://sitios.csic.es/web/enredadera/catedra_etica> [Consulta: 10/12/2017].

Ètica Hispanes (1912), que fou l'origen del que seria el seu gran projecte, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915), una institució que va dirigir en col·laboració amb Josep Maria Batista i Roca (1895-1978). El propòsit principal de l'AEFC va ser tenir un coneixement en profunditat de les arrels etnogràfiques i la psicologia col·lectiva del poble català. Per aconseguir aquest objectiu, es va recopilar, de manera sistemàtica, el nombre més gran possible de manifestacions de la cultura popular dels territoris de parla catalana —Catalunya, les Illes Balears, el País Valencià, la Catalunya Nord i l'Alguer—, per estudiar-les des d'un punt de vista *psicoetnogràfic* i comparar-les, en un moment més avançat, amb la resta de territoris de la península Ibèrica.⁶ Per a aquesta tasca va comptar amb l'estreta col·laboració de diversos investigadors i estudiosos del folklore català, amb origen i formació heterogènia, entre els quals destaquen noms de folkloristes tan coneguts com Rossend Serra i Pagès (1863-1929), Antoni Griera (1887-1973), Joan Amades (1890-1959) i Pere Bohigas (1901-2003). En el moment de màxima activitat, aquesta xarxa de col·laboradors i corresponsals va mobilitzar més de tres-centes persones. També van col·laborar en les iniciatives dutes a terme per l'AEFC diverses institucions com ara la Mancomunitat de Catalunya, la Diputació de Barcelona i el Centre Excursionista de Catalunya.

Bona part dels treballs de l'AEFC es van dur a terme entre els anys 1915 i 1928. A partir d'aquest any, les activitats de l'Arxiu es van reduir en gran manera, fins a interrompre's de manera indefinida quan Carreras i Artau es va haver d'exiliar temporalment a causa de la Guerra Civil (1936-1939). Durant tots aquests anys, el fons de l'AEFC es va conservar a la Universitat de Barcelona. La incorporació de Tomàs Carreras al CSIC l'any 1945 va obrir una nova etapa relacionada amb aquesta institució, en què la tasca d'ordenació i sistematització del material va con-

tinuar de manera desigual sota la supervisió del mateix Carreras i Artau, que va comptar amb l'ajuda de nous investigadors com August Panyella (1921-1999). A la mort del fundador, l'any 1954, en va assumir la direcció simbòlica l'historiador i arqueòleg Lluís Pericot García (1899-1979), fins que el 1968 va cessar tota l'activitat de l'Arxiu.

2. Fase I. Recuperació i ordenació de l'AEFC

El 1984 el departament d'antropologia de la IMF va començar la recuperació, neteja, organització i estudi de l'AEFC. Concretament, la feina que va fer l'investigador Lluís Calvo en aquest àmbit va ser intentar respectar l'ordenació original en la mesura que era possible, però adequant la nova estructuració a les necessitats de la investigació actual. Per aconseguir aquest objectiu, es va dur a terme una reorganització temàtica i cronològica que va alterar la numeració original d'alguns elements de l'AEFC, com ara les fotografies que formaven part del material gràfic. Tanmateix, la nova seqüenciació no va suposar cap ruptura amb el treball original, ja que pretenia ser coherent amb l'esquema del mateix Carreras i Artau.

Com a resultat d'aquest primer treball d'aproximació, Lluís Calvo va publicar, a la dècada de 1990, el *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* en dos volums: l'un dedicat a les respostes dels qüestionaris socials realitzats pels col·laboradors de l'AEFC i l'altre referent a la sèrie de fotografies dedicades a Catalunya.⁷ Així mateix, el 1994 es va celebrar l'exposició *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1915-1930*.⁸ Aquestes iniciatives van suposar un primer pas per a la conservació i la difusió d'aquest fons.

6. «La missió del nou Arxiu consistirà essencialment en recercar, recollir i sistematitzar aquelles manifestacions espontànies i populars, actuals o històriques, reveladores de la psicologia moral del poble català en ses relacions amb els altres pobles ibèrics», Tomàs Carreras i Artau, *Organització sistemàtica d'un arxiu d'etnografia i folklore de Catalunya*, Barcelona, 1915, p. 4.
7. Lluís Calvo i Calvo, *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals-CSIC, 1991; *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals-CSIC; Generalitat de Catalunya, 1994.
8. *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya 1915-1930: exposició organitzada per la Fundació La Caixa, Barcelona: Fundació La Caixa*, 1994.

Figures 1, 2 i 3. Estat original de la documentació de l'AEFC.

3. Fase II. Conservació i catalogació de l'AEFC

A finals del 2012, la Unitat de Documentació i Gestió de Publicacions de la IMF reprèn la tasca iniciada durant la dècada de 1990.⁹ En primer lloc, es va fer un nou inventari general de tota la documentació conservada relacionada amb Tomàs Carreras i un primer quadre de classificació, que s'ha anat adequant a mesura que s'accedia al material i s'avançava en el treball d'inventariatge i catalogació. En el cas de la divisió de fons dedicat a l'AEFC, es pretengué organitzar-lo de manera que reprenguessin els apartats originals¹⁰ tot respectant el treball que es va fer en la primera fase.

FONDO TOMÁS CARRERAS I ARTAU

1.1 CÁTEDRA DE ÉTICA

1.2 ARXIU D'ETNOGRAFIA I FOLKLORE DE CATALUNYA

- 1.2.1 Cuestionarios sociales
 - 1.2.1.1 Qüestionaris de l'AEFC
 - 1.2.1.2 Encuesta del Ateneo de Madrid de 1901
- 1.2.2 Recuperación y descripción de material gráfico
 - 1.2.2.1 Fotografías
 - 1.2.2.2 Postales
 - 1.2.2.3 Recortes de prensa
 - 1.2.2.4 Goigs
 - 1.2.2.5 Literatura de cordel, aleluyas
 - 1.2.2.6 Estampas, caricaturas, Imaginería popular, etc.
- 1.2.3 Ficheros de registro

1.3 EPISTOLARIO FONDO TOMÁS CARRERAS

1.4 BIBLIOTECA FONDO TOMÁS CARRERAS

Taula 1. Quadre de classificació abreujat.¹¹

9. En aquest sentit, cal destacar la tasca de Roberta Boscaro i Isabel García Caparrós, associades a aquesta unitat mitjançant contractes del Programa «Junta para la Ampliación de Estudios» (2011-2013).

10. L'estructura original de l'AEFC està descrita en el *Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya*, Barcelona, 1922. En aquest volum es detallen els apartats: «Qüestionari general»; «Secció gràfica i d'impresos» (dividida en: fotografies, fulls populars, col·leccions de periòdics i publicacions locals); «Les col·leccions d'objectes d'interès etnogràfic»; «Secció antropològica», i «Psicologia del poble català».

11. Quadre de classificació complet: <<http://www.imf.csic.es/index.php/servicios/unidad-de-documentacion/fondo-tomas-carreras-i-artau/cuadro-de-clasificacion>> [Consulta: 11/11/2017].

La catalogació de la documentació s'ha dut a terme amb el mòdul corresponent del programa Aleph500, un sistema de gestió documental que s'utilitza a la Red de Bibliotecas y Archivos del CSIC, i s'ha fet servir el format MARC 21.¹²

En primer lloc, es va crear un registre descriptiu de tot l'AEFC. La mateixa entitat apareix com a autora institucional en els registres de catalogació de les divisions de fons, sèries i subsèries de l'AEFC (etiqueta 110). En el cas de les unitats documentals, simples o compostes, l'autoria s'atribueix a Tomàs Carreras (etiqueta 100), i es reserva l'etiqueta 700 per als col·laboradors que van fer arribar aquest material a l'AEFC. Pel que fa a la signatura, assenyalada amb l'etiqueta 090, es va confeccionar tenint en compte la normativa d'arxius del CSIC. Comprèn quatre elements: el nom de la institució dipositària de l'arxiu (AMF); el nom de la divisió de fons (AEFC); el número de caps amb quatre dígits —en alguna ocasió, l'últim dígit és substituït per una lletra que indica una sèrie o subsèrie en concret—, i finalment, el número de document.

Exemples: AMF / AEFC / 001P / 0001
AMF / AEFC / 001A / 0036

Per criteris de conservació del material, es va començar la catalogació per la part gràfica de l'AEFC. Per dur a terme aquesta tasca es van estudiar solucions que permetessin millorar-ne la conservació, així doncs, es va considerar més adequat guardar individualment cada document. Per fer-ho, es va adquirir material divers de conservació i restauració, i es va col·locar la documentació en els dipòsits compactes de l'arxiu de la IMF.

3.1 Catalogació de la part gràfica de l'AEFC

Com a complement, dins l'AEFC es va creure oportú recollir en qualsevol format el màxim nombre possible de manifestacions de la cultura tradicional, de manera que es va crear un arxiu gràfic com a eina visual de la investigació etnogràfica que es duia a terme. El responsable principal va ser Carreras i Artau, però també hi van col·laborar altres membres de l'AEFC com ara Josep Maria Batista i Roca, Pere Bohigas Balaguer, Joan Batista Ribas Bertran, Frederic Vidal i Josep Maria de Casacuberta. Es pretenia recollir tot el material gràfic que fos possible seguint les recomanacions proposades en el capítol dedicat a la Secció Gràfica i d'Impresos del *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*.¹³

3.1.1 Catalogació de fotografies, postals i retalls de premsa

El conjunt de 4.159 documents que formen la sèrie de fotografies està format per negatius originals de llargada i amplada variables (aproximadament d'11,5 x 8,5 cm) i positius en paper de mida variable (aproximadament de 8 x 10,5 cm). La gran majoria d'aquests positius estan enganxats a una fitxa de cartolina de 20,4 x 16,5 cm. També hi ha diferents caps amb negatius obtinguts a partir dels positius, que es van fer a la dècada de 1990, en els casos en què no es va localitzar el negatiu original. A més, es conserven quaranta arxivadors d'anells amb ampliacions en paper de les fotografies i postals originals.

En les fitxes que serveixen de suport per a les fotografies originals s'hi recull informació diversa: la descripció de la situació, les tècniques o els personatges, el col·lector, la data i el lloc de la imatge, etc. Pel que fa al seu

12. Per a la catalogació s'han tingut en compte les normes internes dels arxius de la Red de Bibliotecas y Archivos del CSIC. Tot el procés de catalogació i adequació física d'aquest fons s'ha fet amb l'ajuda tècnica de la Unidad de Recursos de Información Científica para la Investigación (URICI) del CSIC.

13. *Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya*, Barcelona, 1922, p. 33-38. També es conserva una guia de la part gràfica (sign. AMF/AEFC/001Q/0009).

Figures 4 i 5. Exemple de positiu amb la fitxa d'informació adjunta.

origen, són majoritàriament de Catalunya, mentre que la resta corresponen a altres regions d'Espanya, països d'Amèrica, Europa, Àfrica i Àsia. També hi ha documents sense localització geogràfica. D'altra banda, tenint en compte la descripció, podem identificar les següents matèries: arquitectura, agricultura, ramaderia, oficis, cicles festius, religiositat, etc.

També s'han conservat els quaderns de camp, en què Tomàs Carreras i Artau portava un control dels rodets fotogràfics utilitzats i recollia les anotacions i les descripcions de les fotografies que feia. Es té constància de l'existència, almenys, de vuit d'aquests quaderns, tot i que només se'n conserven set.¹⁴ Cada rodet s'anota com a «sèrie», es numeraven les fotografies que es feien amb cadascun i s'acompanyaven de breus comentaris i, en alguns casos, de dibuixos que permetessin

N.º d'entrada: 762	Lloc: Jorrt	Classificació: Animals amb carretes
N.º del clixé: Idem	Situació:	Col·lector: J. M. B. i R.
		Data: 13 Set. 1921
Descripció: Aproximadament des del Montseny fins al Pirineu, s'usen — amb formes més o menys variades — els carretes, o sea una mena de coves allargats, q's lliguen a tall de sarries a banda i banda dels animals, per transportar patates etc.: coberts fets. Des de llavors al N. s'anomenen "corbells"		
Bibliografia i referències: Vegis a la "Geo. Gen. de Catalunya Prov. de Barcelona, p. 125, una fotografia de la Colla de Silet, en q. hi ha un fons del Berguedà amb una davant una cistella semblant als carretes		Observacions:

identificar-les per registrar-les posteriorment. Aquestes sèries s'anomenaven seguint una seqüència alfabètica (A-N) i posteriorment un ordre numèric.¹⁵ A més d'aquesta ordenació, hi ha una altra numeració posterior feta amb tinta, que es correspondria amb l'entrada de les fotografies en el llibre de registre general, en el qual consten un total de 1.210 entrades, des del 15 d'agost de 1918 fins al 18 de maig de 1924.¹⁶

090	a AMF/AEFC/0001/0063
100 1	a Carreras i Artau, Tomás d (1879-1954).
245 13	a La femada (abans de la sembra). Traginar els fems (amb la carreta) h Material gráfico
260	a Anglès (Girona), c 1918/08/00.
300	a 1 fot. : b bl. y n. ; c 20,4x16,5 cm.

14. El quadern que manca correspon al número 7. En la fitxa que acompanya la fotografia «pageses» (sign. AMF/AEFC/0001/0013), datada el desembre de 1918 a Sant Daniel (Girona) s'hi llegeix l'anotació de Carreras: «La llibreta on guardava les notes me fou robada, pensant-se el lladre que's tractava d'una cartera amb bitllets de Banc».

15. El quadern 1 comprèn les sèries de la lletra A a la I. El quadern 2, les lletres D'-I', J-N i comença una seqüència numèrica de l'1 al 14. A partir del quadern 3 totes les sèries són numèriques (sign. AMF/AEFC/001Q/0001-0008). <<http://simurg.bibliotecas.csic.es/viewer/toc/CSIC1480939214517/0/>> [Consulta: 11/11/2017].

16. Sign. AMF/AEFC/002Q/0010

340	a Papel b 11x8 cm c Gelatina y plata d Revelado químico e Cartulina de 20,4x16,5 cm o Positivo
351	c Unidad documental simple
546	a Catalán
500	a El positivado está pegado sobre una cartulina con información diversa.
500	a Número original de entrada 76.
530	a Existe una copia del documento en papel fotográfico de 21 x 28,5 cm realizado en 199? con número identificativo 455.
500	a En el apartado "observacions" se lee: «Noti's el jou pel coll». Es el masover de Can Planas (nos. 42 i 43).
599	a Presenta un buen estado de conservación
506	a Hace falta autorización expresa para acceder a la consulta del fondo.
500	a Textual ms., Fotográfica.
510 1	a Calvo Calvo, Luis: Catàleg de materials gràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Barcelona, 1994. c N° registro: 0455 (p. 113).
650 4	a Labranza z Anglès (Gerona).
650 4	a Agricultura tradicional z Anglès (Gerona).
651 4	a Anglès (Gerona)
856 41	u http://simurg.bibliotecas.csic.es/viewer/image/CSICAR000112114/1/ y Ver el documento en SIMURG, el portal de fondos digitalizados del CSIC
910 2	a Archivo de la Institución Milá y Fontanals
930	a Fondo Tomás Carreras y Artau p Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya p Recuperación y descripción de material gráfico p Fotografías
980	a Fotografías p Positivos
LKR	a UP b 111838 DOC01 n Fotografías m La femada (abans de la sembra). Traginar els fems (amb la carreta)
LKR	a PAR b 112110 DOC01 n Negativo m Positivo

Taula 2. Exemple de registre d'un positiu.

En el sistema de gestió documental Aleph500 es van anar creant els registres de les successives divisions de fons a partir del registre general, tots ells enllaçats amb el nivell superior de l'arxiu mitjançant un camp LKR UP.¹⁷ La catalogació del positiu i del negatiu d'una mateixa fotografia, en cas de tenir-los tots dos, es va fer en registres independents i es van vincular mitjançant un camp LKR PAR. En aquests casos, en la signatura es va mantenir el mateix número d'exemplar, variant només la lletra especificada en el número de la caps, *P* per als positius, *N* per als negatius.

Pel que fa a la conservació d'aquest material, els positius de les fotografies s'han guardat individualment en sobres lliures d'àcid, de 26 x 32 cm, juntament amb la fitxa que els serveix de suport, quan n'hi ha. En els sobres s'indiquen les dades descriptives: nom de l'arxiu, fons, número de caps i número de document, a més del número del sistema en el catàleg d'Arxius del CSIC i el número d'exemplar al catàleg citat. Al seu torn, els sobres es van col·locar en caps de 36 x 26 x 10 cm, fabricades en cartró Premier de 800 micres. Pel que fa als negatius, la preservació ha estat més complexa. Pel fet de ser documents amb un alt risc de deteriorament, es van adquirir fundes de polièster amb quatre apartats i carpetes d'anelles Timecare de 32,5 x 30,5 x 5,5 cm, fetes de cartró Premier de 1.300 micres.

Un cop catalogades totes les fotografies, i per tal de fer-les accessibles a tothom que hi estigui interessat, es va considerar la possibilitat de digitalitzar-les i incloure-les a Simurg, la plataforma que reuneix les col·leccions de fons patrimonials digitalitzats del CSIC.¹⁸

Després de diverses proves de digitalització a 600, 900 i 1.200 dpi, es va optar per digitalitzar, mitjançant un escàner Epson V800, en color i a 900 dpi en format «.tiff», tant els positius com els negatius, amb inclusió de la carta de

17. Els camps LKR són propis del sistema de gestió Aleph500 i permeten relacionar diferents registres del catàleg.

18. <http://simurg.bibliotecas.csic.es/viewer/search/-/MD_FONDS:%22Arxiu+d%27Etnografia+i+Folklore+de+Catalunya%22/1/-/> [Consulta: 11/11/2017].

Figures 6, 7, 8 i 9. Estat de la documentació abans i després del tractament.

colors cada 300 imatges escanejades. Com que el servidor de Simurg és als serveis centrals del CSIC a Madrid, es van enviar les digitalitzacions a la Unidad de Recursos de Información Científica para la Investigación, on les van processar i les van incloure en aquesta plataforma.

Pel que fa a la sèrie de 871 postals que es conserven (signatura de capsa *P*), són majoritàriament d'Europa (sobretot d'Itàlia i Espanya), Àfrica (principalment la zona septentrional), Àsia i Amèrica. També hi ha documents sense identificar geogràficament. Igual que les fotogra-

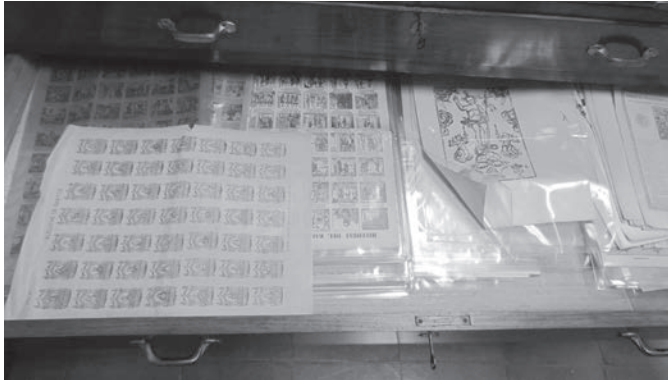
fies, algunes d'aquestes postals estan adherides a una fitxa que els serveix de suport en la qual hi ha diferents anotacions sobre la data d'adquisició, el col·lector, el lloc de la postal o comentaris diversos a l'apartat descripció. La temàtica és molt variada, destaquen les relacionades amb l'arquitectura, l'agricultura, la ramaderia, la pesca, els oficis, els cicles festius i la religiositat, entre d'altres.¹⁹ Després de la catalogació, es van digitalitzar amb un escàner Epson Expression 10000 XL, seguint les mateixes pautes que les fotografies. Ara també són accessibles a Simurg.²⁰

També es conserven uns cent retalls de premsa (signatura de capsa *R*) de revistes de Madrid i Barcelona com *Mundo Gráfico*, *Revista Popular Il·lustrada*, *Nuevo Mundo*, *Blanco i Negro*, *D'Ací d'Allà* i *Revista Kodak*, amb dates compreses entre el 1921 i el 1926. Els retalls estan adherits a una fitxa semblant a les dels casos anteriors, que serveix de suport i en la qual hi ha recollides diverses anotacions. La temàtica és essencialment de religiositat i de cicles festius.

El criteri de conservació que es va seguir per a les postals i els retalls de premsa va ser el mateix que s'ha exposat per a les fotografies.

19. J. Fernando Tinoco Díaz, Pablo Jiménez Fernández, Carmen Losada Fernández, «La colección de postales ilustradas del Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya» [en línia], *Enredadera*, n.º. 29 (jun. 2017), p. 80-81, <http://sitios.csic.es/web/enredadera/coleccion_postales> [Consulta: 11/11/2017].

20. <<http://simurg.bibliotecas.csic.es/viewer/toc/CSIC1480592971210/0/>> [Consulta: 11/11/2017].

Figures 10 i 11. Estat dels documents abans i després de la intervenció realitzada.

3.1.2 Catalogació de goigs, auques i il·lustracions

Dins d'aquest apartat s'hi engloben les publicacions literàries impreses de caràcter popular. En primer lloc, destaquen els goigs, que són composicions poètiques de caràcter popular interpretades de manera col·lectiva en el marc d'un acte religiós de cert relleu, com ara una missa de festa major, una processó o l'exaltació d'una figura destacada del santoral. Des del segle XVII, aquest tipus d'oracions d'agraïment es recullen en fulls de format divers amb una composició tipogràfica determinada, que s'ha mantingut al llarg del temps. La importància per a l'estudi de l'etnografia rau en la seva consideració com a mostres de la religiositat popular que s'han conservat.

A l'AEFC es conserven 240 goigs impresos i manuscrits de diversa procedència i tipologia (sèrie: «Goigs»; signatura de capsa G). No obstant això, el llibre de registre de les respostes rebudes dels col·laboradors reflecteix que se'n van rebre molts més, encara que no es té constància d'on paren actualment.²¹ El pas inicial va ser ordenar-los seguint un criteri teològic i alfabètic entre els que eren dedicats a la figura de Jesucrist, les

diferents advocacions de la Mare de Déu i els dedicats a sants. Posteriorment, es va fer un model de fitxa de catalogació que recollia la descripció de les parts d'aquest tipus de documents (camps 500 i 505): informació de la capçalera, característiques de la imatge o al·legoria representada, entrada (primera estrofa) i tornada (dos últims versos), disposició general del text i els corondells, tipologia de l'ornament i l'orla, estructura de l'oració i la notació musical (en el cas que n'hi hagués), menció d'autoria o reproducció i dades tècniques d'impressió.

La principal dificultat pel que fa a la catalogació dels goigs va ser la datació. Es va adoptar la solució de fer un estudi sobre les diverses impremtes catalanes i valencianes que s'esmentaven en aquests documents com a responsables de l'edició, cosa que va permetre incorporar unes dates de publicació aproximades, des de mitjans del segle XVIII fins a finals del segle XIX.²²

L'apartat de literatura de canya i cordill que es conserva a l'AEFC conté les auques, que són sèries d'estampes acompanyades d'uns versos aparellats al peu que van tenir un gran auge en l'entorn català i valencià durant el

21. El llibre de registre es titula «Materials inèdits, goigs, fulles impreses» i conté 144 entrades des del 2 de setembre de 1922 fins al novembre de 1925 (sign. AMF/AEFC/002Q/0011).

22. En aquest sentit, també cal destacar la tasca de Rafael Millán Pascual, associat a aquesta unitat mitjançant un contracte del Programa «Garantía Juvenil-CSIC» (2016).

segle XIX. La forma més característica és la d'un full de paper de 32 x 44 cm aproximadament, dividida en diverses vinyetes, generalment 48, que representen una història completa acompanyada per rodolins octosil·labs al peu de cada quadre. Els documents presenten una temàtica molt variada. Hi destaquen els relacionats amb jocs infantils, escenes costumistes, festes populars, reproduccions de diverses obres literàries i llegendes, i narracions de fets o personatges històrics i de contingut religiós o hagiogràfic.

Les auques que es conserven a l'AEFC, uns 148 exemplars, es van ordenar seguint un criteri temàtic i tipològic (sèrie: «Literatura de canya i cordill, auques»; signatura de capsa A). En la catalogació es va ressaltar el tipus i el tema, al costat del nombre de vinyetes i les dades del format físic, a més d'incloure-hi l'*incipit* de cadascuna i una descripció general tipogràfica detallada que ajuda a identificar cada edició concreta. Pel que fa a la datació, es va fer un estudi de les impremtes de Madrid i Barcelona semblant al que s'havia fet pels goigs, com s'ha explicat anteriorment, que va permetre datar-les entre mitjan segle XIX i primers del XX.

Aquestes mateixes pautes són les que es van aplicar a la catalogació dels 44 plec de soldats, recreacions de processons i tipus teatrals que formen part d'aquesta sèrie. Des de les primeres dècades del segle XIX fins a la meitat del segle XX, aquest tipus de material gràfic, anomenat fulls de rengle, va servir com un potent instrument de socialització i de comunicació. A la catalogació d'aquests documents es va ressaltar en especial l'estructuració interna de les figures que s'hi incloïen i la impremta que els va editar per a poder-los datar amb la màxima precisió possible.

Finalment, es conserven 261 il·lustracions i planxes impreses de 28 x 37 cm de diversa temàtica (sèrie: «Estampes, caricatures, imatgeria popular»; signatura de

capsa A). No se sap amb certesa quin és l'origen ni per a què es feien servir, per la qual cosa la catalogació va ser complexa. El títol atribuït que s'ha donat a cadascuna ha pretès ser tan descriptiu com ha estat possible.

Els documents de les sèries englobades en aquest apartat estan conservades individualment en fundes de polièster Melinex de 75 micres de diferents mides i en capsas de cartró Premier de 1.300 micres.

3.2 Catalogació dels «Qüestionaris socials»

Les enquestes socials s'utilitzaven a finals del segle XIX i començaments del XX com a eines per a la recollida de materials etnogràfics de les poblacions rurals europees. Les redactaven antropòlegs especialitzats i les enviaven a diversos corresponsals, repartits per un territori concret, perquè recollissin la informació. S'obtenien dades dels usos, costums i tradicions d'una comunitat determinada mitjançant el testimoni directe dels individus.

En el context de la península Ibèrica, el 1901 es va dur a terme un projecte de gran envergadura, promogut per la Sección de Ciencias Morales y Políticas del Ateneo de Madrid, que pretenia recollir informació en el camp dels costums populars relatius als tres fets més característics de la vida: el naixement, el matrimoni i la mort. A Catalunya, la utilització de qüestionaris similars va ser generalitzada per diversos centres excursionistes al llarg de les primeres dècades del segle XX. Aquestes enquestes van ser un antecedent per al sistema de treball adoptat per l'AEFC.²³ Entre el 1915 i el 1928, la institució va elaborar vint-i-dos qüestionaris sobre temàtiques diverses: les particularitats lingüístiques, el dret consuetudinari, la cançó popular, la medicina popular, els mites i les llegendes, etc. Les respostes obtingudes formen la primera sèrie de la divisió «Qüestionaris socials».

23. En el fons Tomàs Carreras i Artau es conserven còpies de diferents qüestionaris espanyols i estrangers, en destaca la circular i el qüestionari de l'Ateneo de Madrid (1901), l'interrogatori dirigit per Rafael Altamira (1908), els promoguts per la Sociedad de Estudios Vascos (1921-1926) i el Centre Excursionista de la Comarca de Bages (1929), el Grup Nacionalista Radical «Catalunya» de Santiago de Cuba, la Folk Song Society de Londres i els editats per diverses institucions daneses (1915-1920) (sign. AMF/AEFC/ANEXO1/0005).

LES ENQUESTES SOCIALS S'UTILITZAVEN A FINALS DEL SEGLE XIX I COMENÇAMENTS DEL XX COM A EINES PER A LA RECOL·LECCIÓ DE MATERIALS ETNOGRÀFICS DE LES POBLACIONS RURALS EUROPEES.

En l'estructuració actual de la sèrie «Qüestionaris de l'AEFC» s'ha seguit la línia proposada en l'obra de Lluís Calvo²⁴ d'agrupar les respostes dels col·laboradors dins de cada un dels vint-i-dos qüestionaris originals als quals contestaven. S'ha creat, per tant, una subsèrie per a cada qüestionari, en què s'han agrupat les respostes corresponents, sigui com a unitat documental simple o composta. A més, s'han inclòs les respostes recollides a l'apartat *vària* de l'obra esmentada als qüestionaris que corresponia per temàtica. Per a fer-ho, s'han seguit les recomanacions proposades en el *Manual per a Recerques d'Etnografia de Catalunya* (1922) sobre les temàtiques relacionades amb cada qüestionari.²⁵ D'altra banda, es va decidir que tota la documentació relativa al projecte del Museu Etnogràfic de Catalunya fos incorporada al *Qüestionari 13. Exposició Gràfica d'Etnografia de Catalunya-Museu Etnogràfic de Catalunya*, destinat originalment a regularitzar la recepció de material per a aquest projecte museístic. La resta de documents relacionats amb la gestió i el funcionament d'aquest departament de l'AEFC, que no eren respostes, s'ha inclòs en una subsèrie independent de «Documentació annexa als Qüestionaris de l'AEFC».

Quan es va rebre el material a la Unitat de Documentació, les respostes de cada qüestionari eren en sobres numerats segons el catàleg redactat per Lluís Calvo. No obstant això, es va detectar que alguns dels documents que s'inclòien en un mateix sobre no tenien una relació directa amb la resta de la documentació, o no corresponien amb el número de qüestionari que se li havia atribuït en origen. D'altra banda, entre la diversa documentació annexa de la càtedra de Tomàs Carreras i Artau, han aparegut més respostes que no estaven incloses en el catàleg. Per tal de solucionar aquestes dificultats es va decidir fer un registre dels col·laboradors que van formar part de l'AEFC utilitzant la resta de la documentació del fons. En aquest sentit, van ser molt útils els diversos registres de respostes de qüestionaris que es conserven,²⁶ els llistats de publicacions inèdites dels dos volums d'*Estudis i materials* —publicació de referència que editava l'AEFC—,²⁷ i les carpetes amb els noms dels col·laboradors en les quals s'arxivaven les respostes quan arribaven.²⁸ Després de l'estudi de totes aquestes dades, es va crear una llista de més de 400 informants que ha servit tant per datar i localitzar les diverses respostes, com per unificar les entrades dels noms dels col·laboradors. En els casos en què s'ha recuperat prou informació, ha estat possible crear un registre d'autoritat d'uns quants, tot i que hi va haver respostes anònimes en origen i altres de les quals no se n'ha pogut determinar l'autor.

Pel que fa a la catalogació de cada unitat documental, Tomàs Carreras i Artau s'esmenta com a autor principal (etiqueta 100), el col·laborador pertinent consta com a

24. Lluís Calvo i Calvo, *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals-CSIC, 1991.

25. Aquest manual, redactat per Josep Maria Batista i Roca, pretenia sistematitzar les normes de treball del mostreig fet pels col·laboradors. L'esquema del «Qüestionari General» que duu inclòs, segueix l'estructura proposada en les publicacions de Sophia Burne (*The Handbook of Folklore*. Londres, 1914) i Paul Sébillot (*Le Folklore de France*. Paris, 1913). L'AEFC conserva un resum manuscrit d'ambdues obres. S'ha pogut documentar que en l'època de l'AEFC es va fer una adequació semblant dels punts clau d'aquest qüestionari i els redactats amb anterioritat (sign. AMF/AEFC/ANEXO2/0006, doc. 1).

26. Es conserven originals dels qüestionaris núm. 1, núm. 2, núm. 4 (curs 1917-1918), núm. 5, núm. 6 (curs 1917-1918), núm. 7 (cursos 1917-1918 i 1918-1919) i núm. 9 (sign. AMF/AEFC/ANEXO2/0006, doc. 4).

27. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. *Estudis i materials*. Vol. 1. Curs 1915-1916. Barcelona, 1916, p. 103-106; Vol. 2. Curs 1916-1917. Barcelona, 1918, p. 177-199. També es conserva la llista inèdita amb les contribucions dels col·laboradors que s'havien d'incloure en el volum 3 d'aquesta publicació, que no es va arribar a editar (sign. AMF/AEFC/ANEXO3/0008, doc. 4).

28. Es conserven les carpetes originals amb els noms dels col·laboradors i els cursos en què van participar a l'AEFC (sign. AMF/AEFC/ANEXO5/0012).

CATÁLOGO AUTORIDADES.CSIC
FONDOS EN LAS BIBLIOTECAS DE LA RED

Buscar | Resultados | Búsquedas recientes | Lector
Cambiar catálogo | Cerrar sesión | English | Info

Red de Bibliotecas | Biblioteca Virtual | Contact

Documento 1, de 1

http://aleph.csic.es/F?func=find-c&ccl_term=SYS%3D000079496&local_base=MAD10 | Etiquetado | Breve | ✉

```

FMT AU
LDR -----bz--a-----
001 CSICAU000079496
005 20161129132400.0
008 161123-n-adznaabn|||||||---a-aaa-----d
040 |a ES--MaCSI |b spa
1001 |a Xalabarder y Serra, Eduardo |d (1869-1922)
4001 |a Xalabarder, E. |d (1869-1922)
4001 |a Xalabarder i Serra, Eduardo |d (1869-1922)
4001 |a Xalabarder Serra, Eduardo |d (1869-1922)
670 |a CANTIC en línea (23/11/16)
6780 |a Médico promotor del Patronat de Catalunya per a la
Lluita contra la tuberculosi. Médico titular de Caldes
de Montbui. Presidente de la Sociedad Barcelonesa de
Amigos de la instrucción y cofundador de los anales de
la Academia y del Laboratorio de Academia de Ciencias
Médicas de Cataluña y Baleares
SYS 000079496

```

© 2014 Red de Bibliotecas del CSIC. ExLibris

Figura 12. Exemple de registre d'autoritat.

autor secundari (etiqueta 700) especificant la seva funció (col.). A causa de l'estructura de les respostes, que sovint formen grans unitats compostes de tipologia molt diferent, s'ha fet una descripció del contingut tan detallada com ha estat possible (etiqueta 505).

Algunes respostes poden fer referència a diversos qüestionaris simultàniament, o la documentació annexa que inclou pot remetre a diverses respostes de manera paral·lela. En aquests casos, s'ha inclòs una nota general informant dels qüestionaris concrets als quals fa referència aquesta resposta, així com la signatura dels documents amb què està relacionada de manera directa (etiqueta 500).

Així mateix, en tots els registres s'ha inclòs una referència al número de registre de la publicació de Lluís Calvo per mantenir una coherència amb el treball anterior i facilitar la consulta d'aquest fons (etiqueta 510).²⁹

Pel que fa a la localització geogràfica, en tot moment s'ha respectat la grafia dels llocs esmentats que consta en el document original. En l'etiqueta de *matèria* també s'hi ha inclòs una referència a la localitat o regió amb la denominació normativitzada, així com una etiqueta general del terme geogràfic pertinent (etiquetes 650/651).

Pel que fa a la signatura, s'ha decidit fer-hi constar la classificació dels documents per subsèrie de qüestionari i per capsas, com es pot comprovar en els exemples següents:

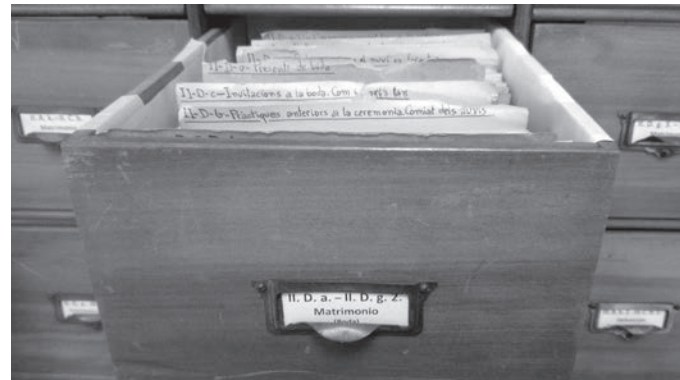
AMF/AEFC/0705/0023: qüestionari 7, capsas 5, document 23.

AMF/AEFC/1102/0046: qüestionari 11, capsas 2, document 46.

Això ha permès catalogar de manera paral·lela documents pertanyents a diferents qüestionaris a mesura que se'n decidia la reubicació o apareixien noves respostes per incorporar-hi. D'aquesta manera, de cada subsèrie (qüestionari) en depenen tots els documents (respostes) que hi fan referència, enllaçats mitjançant els esmentats camps LKR UP.

A causa de la diversitat de formats de les respostes dels col·laboradors, s'han utilitzat tres formats de capsas: capsas de 19 x 14,4 x 15 cm, fabricades en cartró Premier de 1.300 micres per a les fitxes de 14 x 10,5 cm i altres formats de mida petita; capsas de 32 x 24 x 10 cm, fabricades en cartró Premier de 1.000 micres per a les quillettes d'aproximadament 16 x 22 cm, i capsas de 36 x 26 x 10 cm, fabricades en cartró Premier de 800 micres per a formats de més grandària. Així mateix, cadascuna de les respostes es va protegir amb una camisa de paper de cinquanta grams lliure d'àcid adaptada a les seves mides i introduïda en sobres dissenyats especialment per a cada un dels formats de capsas mencionats.

29. S'ha creat un document amb la correspondència dels números de registre de l'obra de Lluís Calvo i la signatura que consta en el Catàleg de Archivos del CSIC. <http://www.imf.csic.es/files/ficheros/unidad_documentacion/Inventario_Questionaris_AEFC.pdf> [Consulta: 11/11/2017].

Figures 13 i 14. Qüestionaris de l'AEFC i Encuesta del Ateneo de Madrid.

A partir de la incorporació de Tomàs Carreras i Artau al Consejo Superior de Investigaciones Científicas, el 1945, es va adoptar una nova ordenació i classificació sistemàtica del *Corpus paramiològic català* (Qüestionari 1) amb la col·laboració d'August Panyella. La tasca duta a terme en aquesta última fase va consistir a sintetitzar cada refrany en una única fitxa indicant-hi les diferents variants geogràfiques i ordenant-les alfabèticament per matèries. Aquesta feina va quedar inacabada per la mort de Carreras i Artau.³⁰

D'aquesta època se'n conserven catorze fitxers amb 16.838 fitxes, que originalment duien el títol de *Refransys*, amb documentació de diferents anys (respostes originals, còpies d'aquestes respostes i noves respostes incorporades en aquesta etapa de l'AEFC). Els fitxers estan ordenats alfabèticament per matèries i n'hi ha dos amb 1.883 fitxes amb el títol de *Refranes. Ficha definitiva*, que sintetitzen cada refrany en una sola fitxa indicant-hi les diferents variants geogràfiques i or-

denades alfabèticament per matèries. Aquesta documentació es va catalogar com una fracció de la subsèrie *Qüestionari núm. 1*.

La segona sèrie dels «Qüestionaris socials» correspon a una còpia de l'Encuesta del Ateneo de Madrid (1901). El 1922, a instàncies de Josep Maria Batista i Roca,³¹ Tomàs Carreras i Artau va contactar amb diversos estudiants que havien de fer cursos de doctorat o oposar a Madrid perquè fessin una còpia manuscrita de la totalitat de les fitxes d'aquesta enquesta. Mn. Joan Lloró i Padrosa va ser qui va acceptar la proposta de dur a terme aquesta tasca, juntament amb altres col·laboradors. La còpia d'aquesta enquesta es va afegir a l'AEFC.

En total es conserven 14 arxivadors amb 21.071 fitxes i aproximadament 16.000 respostes, estructurades en tres grans apartats corresponents al cicle de la vida: naixement, matrimoni i mort. Igual que a l'arxiu l'original, es té constància que s'han extraviat algunes respostes.³²

30. La informació d'aquesta etapa es recull a les *Memorias* del CSIC, Delegació de Barcelona (1945-1954).

31. Es conserva un informe manuscrit de Josep Maria Batista i Roca en què es menciona aquesta informació: «La col·lecció d'unes 20.000 cèdules sobre'l naixement, matrimoni i mort, es el treball més formidable q. s'ha fet per recullir una part del folklore peninsular. Aquesta col·lecció es un tresor imponderable [...] nosaltres ens en procurem una copia [...] la única solució es encarregar-la a xicots catalans q. vagin a Madrid per fer el doctorat (per ex. els becaris), als quals s'hauria de donar una remuneració per llur treball. El possehir aquesta copia es una necessitat per l'Arxiu, pera poder empendre treballs comparatius».

32. Els documents de l'Encuesta del Ateneo de Madrid actualment es conserven al Museo Nacional de Antropología (Madrid). El registre de fitxes que es conserva a la IMF es poden consultar a: <http://www.imf.csic.es/files/ficheros/unidad_documentacion/Inventario_Encuestas_del_Ateneu.pdf> [Consulta: 11/11/2017].

La catalogació de l'AEFC que ha dut a terme la Unitat de Documentació es va tancar amb una última divisió de fons en la qual es recullen vuit fitxers de registre. En una fase determinada del procés d'organització original, l'Arxiu va començar a estructurar un registre de fitxers que recollien la documentació que es rebia. Actualment, la informació que inclouen es conserva de manera parcial i desestructurada, tot i que ha estat molt útil per a contextualitzar algunes de les respostes dels qüestionaris socials.

4. A manera de recapitulació

En aquest moment ja s'ha digitalitzat tota la part gràfica i s'està treballant per fer-la accessible mitjançant la plataforma Simurg, a la vegada que es continua la feina de digitalització dels qüestionaris perquè siguin accessibles per a tothom.

La tasca de Carreras i Artau i els seus col·laboradors va obrir una via de treball innovadora en el món de la investigació etnogràfica i antropològica a Catalunya, sense parió a la resta del territori espanyol. Però les vicissituds del temps van relegar aquesta iniciativa a l'oblit, la qual cosa n'ha comportat el desconeixement per un ampli sector de la societat. En aquest sentit, l'esforç per restaurar i conservar aquesta documentació suposa una oportunitat idònia per a aprofundir en el coneixement i la comprensió de l'antropologia social a Catalunya.

El conjunt de la documentació conservada al Fons Tomàs Carreras i Artau ofereix una gran quantitat de material per a investigadors en sociologia, psicologia social, antropologia i ètica, així com per a les persones interessades a estudiar el desenvolupament de la vida intel·lectual i cultural catalana de principi del segle XX.

Bibliografia

AGUIRRE BATZÁN, Ángel (ed.). *La antropología cultural en España*. Barcelona: PPU, 1986.

AMADES, Joan; COLOMINAS, Josep. *Els goigs*. Barcelona: Orbis, 1946.

AMADES, Joan; COLOMINAS, Joan; VILA, Pau. *Imatgeria popular catalana: les auques*. Barcelona: Orbis, 1931.

ARXIU D'ETNOGRAFIA I FOLKLORE DE CATALUNYA. *Estudis i materials*. Vol. 1. Curs de 1915-1916. Barcelona, 1916; Vol. 2. Curs de 1916-1917. Barcelona, 1918.

—*Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya*. Barcelona: Imp. Carreras, 1922.

BIBLIOTECA NACIONAL DE CATALUNYA. *Patrimoni d'Editors i Editats de Catalunya* [en línia]. <<http://www.bnc.cat/cat/Editors-i-Editats-de-Catalunya/Editorials>> [Consulta: 20/01/2017].

BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA. *Relación de impresoras del siglo XIX* [en línia]. <http://www.bne.es/es/Micrositios/Guias/MujeresImpresoras/resources/docs/Relacion_de_impresoras_del_siglo_XIX.pdf> [Consulta: 20/01/2017].

BISBAL I SENDRA, M. Antònia; MIRET I SOLÉ, M. Teresa. «Els goigs i el seu espai a la col·lecció local» [en línia]. *Ítem: revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 23 (1998), p. 71-81. <<https://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/22531/22365>> [Consulta: 11/11/2017]

BOSCARO, Roberta; GARCÍA CAPARRÓS, Isabel; LOSADA FERNÁNDEZ, Carmen. «L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya» [en línia]. *Enredadera*, n.º. 23 (2014), p. 28-30. <<http://sitios.csic.es/web/enredadera/arxiu-folklore>> [Consulta: 11/11/2017].

CALVO I CALVO, Lluís. *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals-CSIC, 1990.

—*El Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya y la Antropologia Catalana*. Barcelona: Institución Milà i Fontanals-CSIC, 1991.

—*Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*. Barcelona: Institución Milà i Fontanals-CSIC; Generalitat de Catalunya, 1994.

—*Tomàs Carreras i Artau o el tremp de l'etnologia catalana*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Ajuntament de Bellpuig, 1994.

—(ed.) *El CSIC en Cataluña (1942-2012): siete décadas de investigación científica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.

CARO BAROJA, Julio. *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Madrid: Ediciones de la Revista de Occidente, 1969.

CARRERAS I ARTAU, Tomàs. *Organisació sistemàtica d'un arxiu d'etnografia i folklore de Catalunya*. Barcelona, 1915.

COMAS I GÜEL, Montserrat. *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2009 (tesi doctoral).

CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS. DELEGACIÓN DE BARCELONA. *Memorias*. Barcelona, 1945-1954.

COURCELLES, Dominique de. *Les histoires des saints, la prière et la mort en Catalogne*. Paris: Publications de la Sorbonne, 1990.

DÍAZ VIANA, Luis (ed.). *Palabras para el pueblo*. Vol. I: *Aproximación general a la literatura de cordel*; Vol. II: *La colección de pliegos del CSIC: fondos de la Imprenta Hernando*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001.

FONTBONA, Francesc. *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1992.

GARCIA I CARBONELL, Marina; ROIG I TORRENTÓ, Assumpta. «La tipografia Carreras. La trajectòria d'una col·lecció de matrius xilogràfiques des del barroc fins al segle XX». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. LIII (2012), p. 393-410.

LOSADA FERNÁNDEZ, Carmen. «La serie de fotografías de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya» [en línia]. *Enredadera*, n.º. 26 (2015), p. 16-17. <http://sitios.csic.es/web/enredadera/serie_fotografias> [Consulta: 11/11/2017].

MARTÍN, Antonio. «Las Aleluyas, primera lectura y primeras imágenes para niños en los siglos XVIII-XIX. Un antecedente de la literatura y la prensa infantil en España» [en línia]. *Espéculo: revista de estudios literarios*, n.º. 47. <<http://pendientedemigracion.ucm.es/info/especulo/numero47/aleluya.html>> [Consulta: 20/01/2017].

ORTIZ GARCÍA, Carmen; SÁNCHEZ GÓMEZ, Luis Ángel (eds.). *Diccionario histórico de la antropología española*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994.

PONS, Amadeu. «Elements per a l'ordenació i catalogació dels goigs». *Tàull*, núm. 3 (1986), p. 127-132.

ROMA, Josefina. «L' Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 41 (2016), p. 56-66.

SERRANO MORALES, José Enrique. *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico hasta el año 1868, con noticias bibliográficas de los principales impresores*. València: Imp. F. Doménech, 1898-1899.

Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya 1915-1930: exposició organitzada per la Fundació La Caixa. Barcelona: Fundació La Caixa, 1994.

TINOCO DÍAZ, J. Fernando; JIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Pablo; Losada FERNÁNDEZ, Carmen. «La colección de postales ilus-

trades del Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya» [en línia]. *Enredadera*, n.º. 29 (2017), p. 80-81. <http://sitios.csic.es/web/enredadera/coleccion_postales> [Consulta: 11/11/2017]

—«La Cátedra de Ética del Fondo Tomás Carreras i Artau (1879-1954)» [en línia]. *Enredadera*, n.º. 30 (2017), p. 59-62. <http://sitios.csic.es/web/enredadera/catedra_etica> [Consulta: 10/12/2017]. ■